

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2003

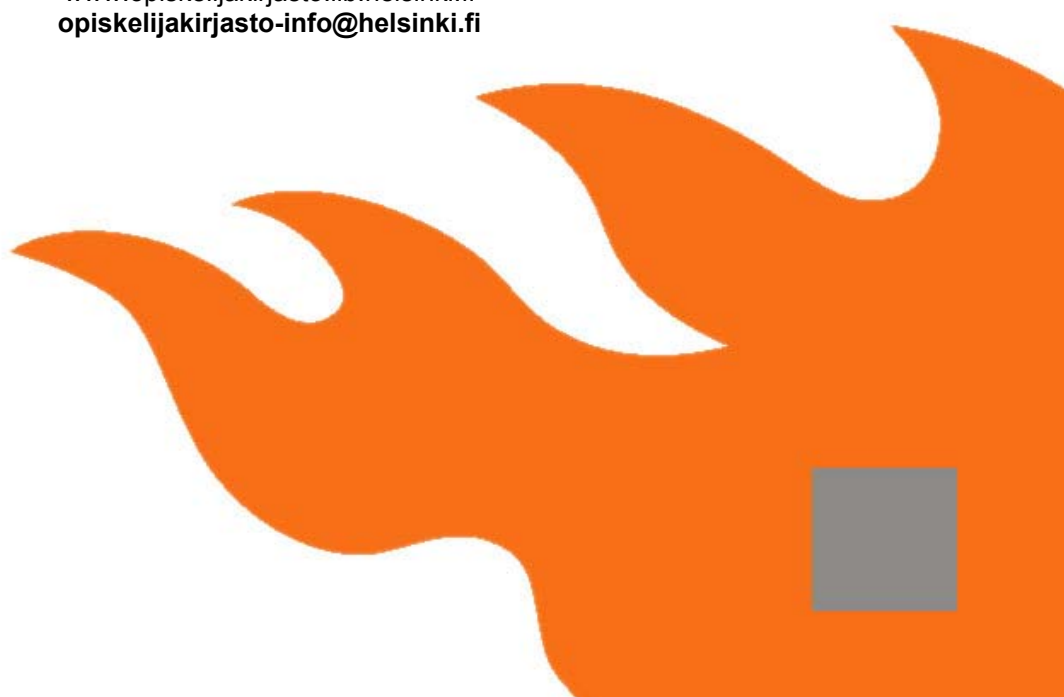
Tessin och Voltaire

Gunnar von Proschwitz

Julkaisija: Stockholm; Atlantis [i samarbete med Tessinsällsk.], 1995
Julkaisu: Carl Gustaf Tessin : kulturpersonen och privatmannen :
1695-1770 / Gunnar von Proschwitz
ISBN 91-7486-254-5
s. 1-19

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

Helsingin yliopiston Opiskelijakirjasto
www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi
opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

GUNNAR VON PROSCHWITZ

Tessin och Voltaire

FRANKRIKE var såväl Carl Gustaf Tessins som hans kära makas intellektuella och kulturella fosterland.¹ Där hade de tillbringat sina lyckligaste år och dit hade de velat draga sig tillbaka för att sluta sina dagar.

Den unge Tessin hade år 1714 i Paris levat ett ganska utsvävande ungarliv, enligt vad han själv skriver i Åkerödagboken.² Sin »omvändelse» hade han sin blivande svärfar, Erik Sparre, Sveriges ambassadör i Paris, att tacka för. »Det var att börja i en god skola, och om jag hade kunnat fortsätta mina studier där, skulle jag kanske varit en bättre människa än jag är.»

Den första vistelsen i Paris, som Karl XII generöst bidragit till, väckte inte, som hans fader, Nicodemus Tessin d.y., hade hoppats sonens ambition att följa familjetraditionen och bli arkitekt. Hans intresse gick i en annan riktning: han umgicks i konstnärskretsar, blev vän med tidens stora målare och intellektuella.

I Paris får han 1716 närvara vid den officiella premiären på Racines *Athalie* och den 18 november 1718 på Voltaires *Œdipe* som framfördes trettio gånger det året och mottogs med den välförtjänta hyllning »som man alltjämt dagligen skänker dess författare».³

¹ I denna artikel citeras främst följande arbete. C.G. Tessins handskrift *Åkerödagboken*, förvarad på Kungl. Biblioteket under signum L 82:1:1-31. Carl Fredrik Scheffer, *Lettres particulières à Carl Gustaf Tessin 1744-1752*. Édition critique par Jan Heidner. Stockholm 1982. *Tableaux de Paris et de la Cour de France 1739-1742*. Lettres inédites de Carl Gustaf, comte de Tessin. Édition par Gunnar von Proschwitz, Göteborg & Paris 1983. (Förkortning: *Tableaux de Paris*.) *Alexis Prion épistolier*. Choix de ses lettres. Texte établi, annoté et présenté par Gunnar von Proschwitz. Göteborg 1982. Citaten i denna artikel har översatts från franskan. Förkortningas f. = folio, s. = sida.

En utförlig redogörelse för den kritik som bl. a. Tessin och Scheffer ägnade Voltaires *Histoire de Charles XII*, finns i artikelförfattarens kritiska utgåva av detta verk, som utkommer i Oxford under 1996. Den skall ingå i Voltaire Foundations nyutgåva av Voltaires samlade verk.

² L 82:1:2, f. 476

³ L 82:1:2, f. 410

Tessin följer, som vi skall se, under resten av sitt liv Voltaires produktion med stor uppmärksamhet.

Det var under en teaterföreställning i Paris som han genom en biljett från envoyén Daniel Cronström fick reda på Karl XII: s död, »denne furste så respekterad ute i världen, så kär för sitt rike, så kostsam för sitt folk, så stor i sin olycka, så fruktansvärd för sina fiender, och så god mot dem som tjänade honom».⁴ Tessins samlarvurm omfattade tidigt konst i alla former och böcker, som han förde med sig hem till Sverige. Karl XII hade i maj 1718 utnämnt honom till intendent vid hovet; år 1728 blev han överintendent för de kungliga byggnaderna.

Det verkliga genombrottet för Tessins stora kärlek till Frankrike sammanfaller med tiden för hans hemliga diplomatiska uppdrag vid det franska hovet mellan åren 1739 och 1742 för att söka Frankrikes stöd vid ett eventuellt svenskt anfall på Ryssland, i hopp om att återerövra de landområden som gått förlorade genom freden i Nystad 1721. Det skedet av hans liv känner vi väl främst tack vare hans och Ulla Tessins brevväxling, men också till exempel genom hans brev till arkitekten Carl Hårleman och genom hans skrivelser till kanslipresidenten, greve Carl Gyllenborg. Åkerödagboken återkommer gärna i var och en av de trettioen folianterna till Parisåren 1739- 1742.

Vida betydelsefullare än det politiska resultatet av underhandlingarna med kardinal Fleury och Ludvig XV:s främsta ministrar blev utfallet av Tessins strävan att i Sverige sprida fransk kultur och befästa vänskapen mellansvenskar och fransmän.

1700-talet är kosmopolitismens århundrade och Frankrike de nya idéernas smältdegel, idéer som sprids Över hela Europa. Man återfinner dem såväl i S:t Petersburg som i Potsdam och i London, i Wien som i Stockholm. Paris och Versailles drar blickarna till sig. Paris är Europas salong. Paris anger tonen.

⁴ L 82:1:2, f.410

Europa söker efterlikna Frankrike, efterlikna Paris och följer dess mode, ger dess konstnärer arbete, tillägnar sig dess nya idéer, formulerade av bland andra Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Diderot, den stora encyklopedien, och upptar i sina språk de franska ord som definierar de nya idéerna. Franska språket detroniserar latinet som diplomatspråk och utbreder sig mer och mer i Europa som det för de bildade kretsarna gemensamma idiomet. Det franska eller - om man så vill - det förfranskade Europa är ett verk av ett antal personer i varje enskilt land, som är övertygade om den franska civilisationens överlägsenhet, och som i sin upplysta patriotism är angelägna om att dela med sig av den till sina landsmän. Portalfiguren i Sverige i denna franskvänliga rörelse är Carl Gustaf Tessin.

Den 29 juli 1739, klockan to på kvällen, anlände det tessinska resällskapet till Paris. Det bestod utöver de två huvudpersonerna, makarna Tessin, av Charlotta Fredrika Sparre och hennes bror Carl, friherre Carl Fredrik Scheffer, Tessins högra Band, taxen Per och papegojan Jacob jämte tjänstefolk. Man hamnade först i ett par bostäder, som av Tessin får det föga smickrande epitetet »taudis», kyffen. Men i juli 1740 fick han hyra den omåttligt rike skatteförpaktaren Filbon de Villemurs furstliga palats uppfört år 1665, beläget vid vänstra Seinekajen nära Pont royal med Titilerierna och Louvren i blickpunkten. Frankrikes 40 skatteförpaktare var, som Voltaire såg det, »fyrtyo konungar utan krona». Att Villemur upplät sitt pallats till Tessin - för övrigt mot en enorm hyra - berodde enligt Åkerö-dagboken på att en annan skatteförpaktare vid namn Dumas hade förvärvat ett av grannhusen. Villemur kunde inte tåla sin kollega och hyrde därför ut sitt hus till Tessin, men han hade ett andra förnämligt residens i Paris att ta sin ti tillflykt till.⁵ Den parisiska kajen bar då namnet quai des Théatins efter ett kloster

⁵ L 82:1:9, f.27

Le Plan de Turgot från 1739 den del som återger Seine och quai des Théatins nuvarande quai Voltaire, på vänstra stranden vid Pont royal nederst till höger). Tessins bodde där en tid under Parisvistelsen 1739-1742 i Villemars balats.

med theatinermunkar, grannar till Tessin. Det Villernurska palatsets adress: quai des Théatins n° 9. I dag är namnet quai Voltaire; den franske författaren dog den 30 maj 1778 i markisen Charles de Villettes hus, quai des Théatins n° 27.

Redan från allra första början drogs Tessins in i det hektiska Pariserlivet och i hovlivet i Versailles. De följde med hovet till Fontainebleau och Compiègne, när det lämnade Versailles. De var nästan jämt bortbjudna på baler, teatrar, fyrverkerier... Genom sina vänskapliga kontakter med framstående konstkännare som Mariette och Gersaint och med tidens litterära storheter inspirerades Tessin vid sina konstinköp och vid valet av litteratur. Han fick verkligen utlopp för sina esteriska behov som utgjorde en så väsentlig del av hans personlighet. Han förvärvade samtidigt ny kunskap om livet och människorna tack vare aktörerna i det fantastiska skådespel som det franska hovlivet erbjöd. Hela denna privilegierade värld, ärelysten och offer för sina laster, spelar sina roller i en sällsam mänsklig komedi, som fångslar och roar Tessin den uppmärksamme betraktaren och lysande berättaren.

Denna kunskap om människors skröplighet, intriger, ambitioner, egoism, förtal och avund var nyttig för en man som skulle vistas vid Lovisa Ulrikas hov. Åkerödagboken återkommer ständigt till dessa ämnen. Där kan han inte som i breven från Paris se på dem som en road åskådare, där är han själv direkt berörd och de ger stoff endast till dystra reflexioner.

Gästfriheten var stor på quai des Théatins liksom intresset för konst och litteratur. Därför tyckte också konstnärer och författare mycket om att besöka Tessins. Litteraturen var väl representerad i deras salong: Fontenelle, Lesage, Marivaux, Piron sågs där. Men ett namn saknas: Voltaire. Även om han kanske aldrig satte sin fot hos Tésins - de aktuella åren vistades han

mestadels långt från Paris - var han andligen närvarande, ty hans skrifter debatterades där ständigt och inte alltid med den respekt som man skulle ha kunnat förvänta sig.

Alexis Piron, skriver Tessin, tog eld bara Voltaires namn nämndes. »Voltaire var», fortsätter Tessin, »en större skald än Piron, lika ogudaktig som han, men inte en lika hygglig hedning och inte lika lysande som Piron i sällskapslivet.»⁶ Bland sina många motståndare fruktade Voltaire förmodligen Piron mest. Hans epigram var i själva verket de enda skrifter som gjorde Voltaire svarslös. Båda hade skrivit om svenska nationalhjältar, Piron om Gustav Vasa, Voltaire om Karl XII.

Att Parissvenskarna just de åren ägnade sig åt ändlösa diskussioner angående Voltaire, berodde främst på att hans *Histoire de Charles XII* från 1731 hade kommit ut i en ny, starkt reviderad upplaga 1739, och att två volymer ägnade den svenske kungen hade publicerats i Sverige år 1740, volymer som utsatte Voltaires bok för en mördande kritik.

Det nya svenska verket bar titeln *Konung Carl den XII: tes historia*. Dess författare: Jöran Andersson Nordberg. Han hade varit fältpräst hos Karl XII och följt konungen ända till Poltava, där han 1709 hamnat i rysk fångenskap. Han utväxlades 1715. Redan i inledningen till sitt verk urgöt Nordberg sin vrede över Voltaire och begåvade honom med epitetet »tusend-ljugaren». Carl Gustaf Warmholtz översatte Nordbergs bok till franska. Översättningen publicerades i Haag mellan åren 1742-1748. Då först kunde Voltaire med egna ögon konstatera, att han själv var utsedd till kaplanen Nordbergs gossen Ruda. Voltaire gav honom svar på tal, men det är en annan historia.

Tessin kände varmt för Karl XII. Han uppträder ständigt som hans ridderlige försvarare. Han skriver så till exempel: »Carl XII, en hjälte, vars hjältedater går vida längre än heroism,

⁶ *Alexis Piron épistolier*, s. 47

Riksdaler präglad i silver 1718 med Karl XII_s bild, 42 mm osignerat arbete av Johann Carl Hedlinger signerat L.C. av myntmästaren Lorens Careelberg Kungl. Myntkabinettet. Foto: Cabricl Hildebrand RAÄ.

begåvad med en hovsam, rättvis och vänlig karaktär. Det är sadana händer sots förorsakar våra förluster och som man kysser.»⁷ Téssins uppfattning om Voltaires Carl XII är negativ, starkt fördömande. Ett brev till Carl Hårleman av den 10 juni 1740 sysslar en del med Voltaire och kommer också in på hans Carl XII.⁸

Jag skulle gärna önska Er, skriver hart, några av dessa dagar som förflyter så angenämt i Paris och som får en att inse sanningen i Voltaires ord: »Man kan levat ett intensivt och rikt liv utan ;att leva länge.»

Den skalden har som Ni kanske vet, begett sig till Bryssel av samma skäl som fört kungen av England [George II] till Hannover, för att vara tillsammans med sin älskarinna, den sublimes markisinnan Du Châtelet så känd, så pristid och så besjungen under namnet Émilie⁹ Hans bortovaro hindrade inte skådespelarna på Comédie-Francaise att igår ge en ny tragedi av hans hand. Den kallas *Zulime*. Eftersom de sedan en tid tillbaka tycker om att överraska sin publik, så hade de satt upp *Tartuffe* på affischen vilket gjorde, att det var litet folk.¹⁰ Min vän Du Chemin underrättade mig, och jag var där.¹¹

Voltaires namn är alltför respekterat för att inte locka tum applåder, som ofta är betingade av fördom, ty, vågar jag säga det? för

⁷ L 82:1:16, f.1207

⁸ *Tableaux de Paris*, s. 90-93

⁹ Emilie Le Tonnelier de Breteuil, marquise Du Châtelet (1706-1749).

¹⁰ 414 åskådare

¹¹ Jean Pierre Duchemin, skådespelare i den franska truppen i Sverige mellan åren 1699 och 1705; vid Comédie-Francaise 1718-1741. Karl XII hade uttryckligen givit order om inrättandet av en fransk teatertrupp, innan han begav sig ut i kriget.

min del fann jag pjäsen dålig och föga värdig honom trots den vackra versifikationen. Om det nu berodde på mig, skulle jag trycka den tillsammans med *Carl XII:s historia* i en särskild volym med titeln *Voltaires misslyckade verk*. Just idag kommer dess öde att avgöras, ty nu är den affischerad med stora bokstäver, och alla intrigmakarna är i farten. Vi får se, om publiken delar min smak eller om mitt omdöme har sin grund i en smula bitterhet, som jag känner mot honom, som så eländigt skildrat vår hjälte och som höjt heter den Store till skyarna. Jag erkänner, att jag skulle bli glad, om pjäsen blev utvisslad, ty jag skulle gärna se engelsmännen och Voltaire en smula tilltufsade för att lära dem en läxa.

Tessin återkommer gång efter annan till Voltaires *Carl XII*. Han har inte mycket gott att säga om det verket. Ibland är hans domslut helt orättvist och saknar varje tillstymmelse till objektivitet som när han i februari 1764 skriver: »Kritiker har en ny förebråelse att anföra, de anklagar Historikerna för plagiat. Herr Voltaire kan inte drabbas av den misstanken. Hans *Histoire de Charles XII* är helt och hållet ett alster av hans fantasi.»¹²

Aldrig får man, såvitt jag har kunnat se, en sammanhängande logiskt motiverad analys av vad det egentligen är som enligt Tessin brister i Voltaires framställning. Han blir gärna emotionell i sin kritik: » Voltaire skulle vara en halv gång till så mycket värd vår aktning, om han aldrig tagit sig det orådet firre att skriva denne hjältes historia. Han är ensam i stånd till att göra ogjord den skada som han har åstadkommit, förutsatt- att han omarbetade sitt verk; ty varifrån skulle någon annan än han ta hans stil, som behagar oss så mycket? Och man miste förstöra en förtrollning genom en annan förtrollning av samme trollkarl.»¹³

Voltaire skulle - för att finna nåd inför Tessins ögon - ha bort behandla Karl XII som ett nationalmonument, höjt över all kritik, något som bara kunde prisas och dyrkas. Det är det intryck som en modern läsare får av Tessins utjutelser om Karl XII. Voltaires

¹² L 82:1:19, f. 73

¹³ L 82:1:12, f.412

storhet i andra avseenden ifrågasättes sällan. Han är det främsta namnet inom den franska litteraturen. Han skulle bara inte ha sysslat med Karl XII. Det är hans kardinalfel: »Jag skulle hellre vilja kunna ta miste som Voltaire än att kunna kritisera honom. Men jag beundrar honom inte utan förbehåll och tror inte, att han är värd att inta platsen som fransk historiker, som han säger vara tom [...] Utmärkta skalder är sällan goda historiker. Historikerna arbetar inför Sanningens blickar, en despotisk makt; de andra lever i geniets fria land.»¹⁴

Det totala fördömandet av Voltaires bok är så rnycker märkligare, när man ser hur Voltaire lagt sig vinn om att skaffa sig ett korrekt källmaterial och hur ogenerat några av hans föregångare gått tillväga i sin skildring av Karl XII. Tag till exempel Daniel Defoe. Han fabulerar och inför fiktiva personer i sin anonymt utgivna *The History of the wars of his late Majesty Charles XII by a Scots Gentleman in the Swedish service*, London 1720. Redan boktiteln far med lögn. I jämförelse med Defoe och de flesta andra Karl XII-skildrarna från 1700-talet är Voltaire ett mönster av noggrannhet. Han informerar sig hos ett betydande antal personer, som kände kungen väl och som under flera år vistats i hans omedelbara närhet. Voltaire sänder ut frågelistor upp-tagande större och smärre problem, som han önskade få svar på från deras sida som kände Karl XII. Hela det materialet, frågor såväl som svar, anförtrodde Voltaire la Bibliothèque du Roi, dagens Bibliothèque nationale i Paris, där man alltjämt kan studera dem och konstatera, att Tessin i sin kritik skjuter över målet.

Tessin sammanfattar i april 1762 på följande sätt sin syn på Karl XII och fogar samtidigt in tankegångar, sorn i hög grad rör honom själv i hans förhållande till sitt eget förflutna:¹⁵

¹⁴ L 82:1:3, f.1041

¹⁵ L 82:1:15, f.543-544.

Hans regeringstid var en vävnad av händelser, som nödvändigtvis förr eller senare måste slå ned honom. Låt oss alltså glömma det oförnuftiga i hans inmarsch i Rysslands ödemarker och hans inkräktande på den rätt som Gud förbehållit sig att kasta över ända konungatroner och låt oss bara tänka på hans oövervinneliga mod som räddade honom från att krossas tio år tidigare. Låt oss beundra hans måttlighet, hans vänlighet och hans andra dygder. Hans regeringstids historia bör skiljas från hans livs historia. Den första visar oss en sammansvärjning och främmande makter i förbund mot Sverige och avundsjuka på dess framgångar de sista sjuttio eller åttio åren. Den andra historien - historien om hans liv - visar oss det ofantliga värdet hos fosterlandets ädelmodige försvarare. Det är förvånansvärt, att det skall vara nödvändigt med ett tur-svarstal för denne store furste, men illviljan tvingar ofta de mest lysande och oförvitliga män att försvara sig. Ingenting är mera felaktigt än denna vers av Voltaire.

Dygden förnedrar sig, om den försvarar sig.

Om vårt rykte är oss kärt, bör vårt rättfärdigande vara det i lika mån.

Tessin var ingalunda ensam bland svenskarna att uttrycka sitt missnöje med Voltaires Carl XII. Flera andra gjorde sig som han en idealbild av kungen och sällade sig till Voltaires belackare. År 1740 förelåg till och med ett formellt förbud att översätta *Histoire de Charles XII* till svenska.

I sitt *Lettre à Monsieur Norberg*, »Brev till herr Nordberg», som kom ut i London år 1744, säger Voltaire ett sanningens ord till den ohyfsade kaplanen:

Ni har, min herre, besvarat vad som uttryckts i överensstämmelse med fransk artighet, på ett sätt som verkar besläkrar med goternas smak. Ni har sagt, att mitt arbete inte förtjänar att översättas till svenska, fastän det redan har översatts till nära nog Europas samtliga språk.

En historiker har många skyldigheter. Tillåt mig att här erinra om två, som anses väsentliga. För det första att inte förtala, för det andra att inte tråka ut läsaren. Jag kan hos Er bortse från den första skyldigheten, eftersom Ert arbete inte kommer att läsas av särskilt många. Däremot kan jag inte bortse från den andra skyldigheten, nämligen den att inte tråka ihjäl läsaren, eftersom jag har varit tvungen att läsa Er bok.

Jag är, så mycket som jag nu kan vara det, Er mycket ödmjukt och lydige tjänare, Voltaire.

Den första översättningen till svenska lät vänta på sig ändå till 1785.

Voltaire och Nordberg sysslar med samma ämne: Karl XII. Men där upphör alla likheter. Hos den ene finner vi en elegant, kristallklar framställning med få detaljer, hos den andre ett övermått av detaljer, en tungfotad stil och ett språk som alls inte klär prästkappan.

Tessins närmaste man i Paris, Carl Fredrik Scheffer var också han reserverad i sin inställning till Voltaires bok. Han påbörjade själv ett arbete på franska om Karl XII och läste utdrag av det för sina parisiska vänner och bekanta.¹⁶ Hann ville nyansera bilden av kungen. Arbetet kom aldrig ut. Manuskriptet finns i dag på slottet Kulla Gunnarstorp i Skåne.

Scheffer efterträdde Tessin som svenskt sändebud i Frankrike. Scheffer och Tessin brevväxlade.¹⁷ Den 10 maj 1745 kan Scheffer i brev till Tessin meddela, att Voltaire gått med på att i grunden revidera sin Karl XII bok.¹⁸ Såväl Tessin som Scheffer insåg, att Nordbergs bok inte var något att visa upp i Europa. Den var alldeles för tråkig. Men, skriver Scheffer, om man lät Voltaire fritt disponera över det officiella material, som den

¹⁶ Se Gunnar von Proschwitz, "Lettres inédites de madame du Deiffand, du president Hénault et du comte de Bulkeley au baron Carl Fredrik Scheffer, 1751-1756" I *Studies on Voltaire and the eighteenth century*, Vol. X., s. 267.412, Genève 1959. Se särskilt s. 298, 307, 325.

¹⁷ Se Jan Heidners utgåva, *Carl Fredrik Scheffer, Lettres particulières à Carl Gustaf Tessin 1744-1752*.

¹⁸ Heidner, s. 79-81.

svenska censuren rensade ut ur Nordbergs arbete, då skulle Voltaires bok kunna bli ett helt nytt verk. Scheffer fortsätter: »Idag är Carl XII känd ute i världen endast tack vare Voltaire, Vi måste låta Voltaires egen penna ta bort några av de intryck han har skapat. Jag undrar, om det inte är just det som vi måste önska oss för att hedra Carl XII: s minne, som bör vara kärt för varje svensk som vill hävda landets ära.» Dessa tankar delar Tessin helt och fullt. Voltaire fick emellertid aldrig tillgång till de partier som den svenska censuren strukit i Nordbergs bok. Men det är inte desto mindre genom Voltaires bok, som Karl XII:s namn ännu i dag lever ute i världen.

På 1700-talet kom *Histoire de Charles XII* ut i fler editioner än någon annan bok. Under Voltaires livstid publicerades mer än sextio editioner på franska. Voltaire reviderade sin text gång efter annan för att förbättra den och ta bort historiska inadvartelser. Hans sist omarbetade utgåva från 1775 skiljer sig i väsentliga avseenden från den första editionen från 1731. Omarbetningen går successivt fram från upplaga till upplaga och kan följas i min kritiska utgåva av Voltaire-texten.

I Åkerödagboken finns avsnitt som är skrivna med särskilt stor entusiasm och glädje. Det är till exempel fallet, när kronprins Gustav har låtit höra av sig till sin käre »Tess» Kronprinsen var en stor beundrare av Voltaire och läste allt som kom ut av hans hand.¹⁹ Bland svenska kungar hörde Karl XII till hans favoriter. Tessin är överlycklig, när han i sin dagbok i september 1768 kan kopiera en längre essä på franska författad av kronprinsen och ägnad Karl XII:s karaktär.²⁰ Man kan utan vidare konstatera, att kronprinsen tagit intryck av Voltaires frasinställning av Karl XII. Det vore emellertid fel att tro, att Gustav slaviskt följer Voltaire. Hans essä, innehållsrik, klok och väl dokumenterad, har ett stort värde i sig själv. Essän fyller Tessin med beundran: »Vilket omdömesgillt dokument! Hur väl uttrycker sig inte denne furste, älskad av Gud och människorna! Det finns inte någon här i landet, som skriver bättre.»

¹⁹ Se hans brev i *Gustaf III. Mannen bakom myten*. Ett självporträtt i brevform presenterat av Gunnar von Proschwitz, Wiken 1922.

²⁰ L 82:1:27, f. 904-910. Texten publiceras för första gången i sin helhet i min franska editionen av *Historire de Charles XII*.

Ett karaktärsdrag som hos Tessin framträder mer och mer med åren, är moralisten. I Åkerödagboken finns ett överflöd av moraliserande reflexioner. Tessin jämför domarens och moralistens roller i samhället. Domaren förfogar över lagar, som straffar människornas laster, men de mänskliga dygderna hör inte till deras domvärjo. Där ligger moralistens uppgift. Domaren hyllas och lönas, moralisten förbises, föraktas ofta och lönas aldrig, »som om det vore nyttigare och nödvändigare att förbättra människorna genom straff än att forma dem med mildhet.²¹ Människors dygder är frukten av uppfostran och av moral. Detta kan sägas vara några av huvudingredienserna i Tessins credo tillsammans med hans djupa respekt för religionen.

Om man har denna hans livsfilosofi klar för sig, blir det inte svårt att förstå hans indelning av Voltaires verk i två kategorier, en positiv och en negativ.²²

En ärlig Voltaire, en Voltaire som lät sin tystnad bli svar till dem som skäller och gläfsar, skulle i litteraturen ha varit vårt århundrades störste man; men Voltaire utan karaktär, Voltaire som spritter till vid varje skall och slåss mot bandhundar, Voltaire som spyr ut ovet och plumphet är en liten Voltaire som vanhedrar den store Voltaire.

Jag skulle vilja dela upp hans verk i två delar:

1. Den store Voltaires verk, som skulle omfatta hans Poème épique, hans skådespel, några mindre betydande pjäser och kanske en del av hans historiska essäer.
2. Den lille Voltaires verk, som skulle omfatta hans *Candide*, hans *Pucelle*, hans *pauvre Diable* hans *Ecoissase*, hans invektivet, hans skamlösheter och oanständigheter. Vad så hans ogudaktigheter anbelangar, kräver religionen, att de undertrycker. Och han vill döma sig till evig osalighet, må han ensam bli förtappad.

²¹ L 82:1:4, f.9.

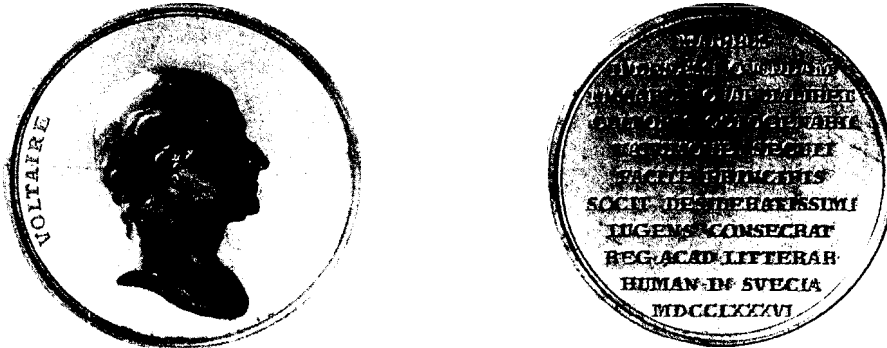
²² L 82;1;16, f. 1203.

Tessin kan uppenbarligen inte tåla det Voltaireska hånskrattet, som skallar i hans polemiska skrifter eller den bitande ironi med vilken han får skrattarna på sin sida, när han förlöjligar upplysningens fiender och prästerskapet. Tessin verkar omedveten om att Voltaire var deist och att han till och med i Ferney hade byggt sig en egen kyrka. Voltaire tar gärna itu med Elie Fréron, chefredaktör för en berömd litterär tidskrift, L'Année littéraire. Den tidningen har sällan ett gott ord att säga om vare sig Voltaire eller de andra upplysningsfilosoferna. Men hämnden är ljuv. I komedien L'Écossaise (1760) presenteras L'Âne littéraire, »Den litterära Åsnans», store personnage under namnet Frelon, »bålgeting», som i texten kompletteras med det engelska invektivet Wasp, M. Guépe, herr Geting. Voltaire var invektivets mästare, en föraktfull konst i moralisten Tessins ögon, därför placerar han till och med Candide på sin svarta lista. Och ändå kan man alls inte beskylla Tessin för att sakna humor, men den får inte drabba de ämnen som stod hans hjärta nära. I hastigheten har Tessin här glömt att ånyo utdöma Carl XII:s historia.

Voltares *Candide, eller optimismen* publicerad i januari 1759 framkallar i oktober 1762 denna reaktion hos Tessin.²³

Har verkligen herr de Voltaire skrivit *Optimismen* detta oanständiga och smutsiga verk? Man kan inte betvivla det på grund av den lysande stilen och det fina handlag som bara denne furste bland skalder äger. Låt gå för att han skrivit det verket, men att låta trycka det, det är verkligen att svika vad man är skyldig sina läsare och sig själv. Hans ogudaktighet tränger igenom överallt, den Heliga Skrift förlöjligas, goda seder kränks och allt detta för att säga en smaklöshet klädd i glitter. Om generalen är i stånd till sådana

²³ L 82:1:16, f.1205-1206.

Gustaf Ljungberger: Äreminne över Voltaire. Silver, 52 mm. Kungl Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien lät 1786 prägla denna medalj, som Gustav III tagit initi ativet till och bekostat. Kungl. Myntkabinettet. Foto: Nils Lagergren RAÄ.

snedsteg, vad måste man då inte vänta sig av knektarna och springpojarna i hans armé? En stor man har sagt dumheter, nu tävlar man ont att göra detsamma. En Voltaire gör skandal, är det di att undra på att det finns skrifter som *Canapé couleur de rose* och *Le Portier des Chartreux*? [Två högst omoraliska arbeten.] [...]

Vari består skäraret, var finns förnuftet, var är den vördnad som man ar skyldig suveräner, när man låter sammanstråla i ett världshus i Venedig storhertigen av Ryssland, ett barn drabbat av olycka [Ivan IV]; Stanislas [Leszczyński], denne dygdige konung och Charles Edward [Stuart], denne tappre och noble furste, med en Achmet [III] och en miserabel äventyrare som Theodore [tysken Theodore de Neuhoff, kung på Corsika år 1736]. Och allt detta bara för att säga, vad som alla pastoraler säger, att det bara finns en verklig lycka, oskuld och arbete.

Längre fram på samma sida heter det: »Man kedjar fast den etymologiska ordboken, som ingen läser i sin helhet, och man ger full frihet åt Voltaires skrifter, som alla, särskilt de unga, läser med glädje från början till slut.» Han är medveten om generationsklyftan mellan den egna generationen och en yngre mer ofövägen och äventyrlig.

Tessin funderar på vad han skulle vilja skriva under ett porträtt av Voltaire som hänger i hans galleri. Han bestämmer sig slutligen för dessa verser:

Il amuse le monde en semant des erreurs.
Son style séduisant captive ses lecteurs.

Fritt översatt: Han roar världen, samtidigt som han strör omkring sig felaktigheter. Hans förföriska stil fångslar hans läsare.

Just i fråga om Voltaires stil är Tessins uppfattning enbart positiv. Han beundrar klarheten, enkelheten och det pregnanta i Voltaires stilkonst. Tessin är en högst kvalificerad bedömare, när det gäller stilistiska frågor. Hans egen franska är utomordentlig. Han får även av dagens fransmän de mest smickrande omdömen för sin stilistiska elegans och sin anmärkningsvärt korrekta franska. Han betraktas till och med som fransman.²⁴

I maj 1767 - tre år före sin död - samlar sig Tessin till något som kanske skulle kunna karaktiseras som ett slutomdöme om Voltaire och hans skrifter.²⁵

Hans historiska arbeten innehåller mängder med felaktigheter; och de dygder som han prisar, är hedningars dygder. Religionen behandlas illa i åtskilliga av hans verser. Trots allt detta kommer hans penna och hans produktivitet att göra honom odödlig. Det finns märkliga, sköna avsnitt, som griper en vid första ögonkastet, men man tycker inte om de reflexioner som förstör det som behagar en. Doppa en svamp i vatten, när man pressar den kommer vatten ut. Pressa Voltaires huvud, då kommer esprit ut. Pressa hans hjärta, så kommer skryt ut. Men vad spelar det för roll, om det bara för gott med sig? T. ex. Corneilles lilla niece, och den

²⁴ Se Charles Duclos, *Acajou et Zirphile suivi de Faunillane ou L'Infante jaune du comte de Tessin*, utgiven av Jean Dagen. Paris 1993; och *Nouvelle françaises du XVIIIe siècle*, utgivna av Jacqueline Hellegouarc'h. Paris 1994. 2 vol.

²⁵ L 82;1;25m, f.702

olyckliga familjen Calas. Kommande sekler känner inte till hans fåfänga och traditionen med hans välgärningar kommer att bestå. Måtte de få efterföljare!

Här visar ändå Tessin till sist, att han åtminstone i ett avseende insett Voltaires storhet som upplysningsfilosof, Voltaire som sprider toleransens och de goda gärningarnas evangelium.

Voltaire är fåfäng, inbilsk, självsäker, men Voltaire är också till syvende och sist den man som har mod att säga överheten ett sanningens ord, som till exempel när han 1765 återupprättar kalvinisten Jean Calas' namn och heder. Calas avrättades 1762 falskeligen anklagad för att ha dödat sin son för att förhindra hans övergång till katolicismen. I samband med det domstolsmålet, som var ett av tidens många uttryck för den religiösa intoleransen, skrev Voltaire sin *Traité de la tolerance* Den äger i dag lika stor aktualitet som år 1763.

UPPLYSNINGENS IDÉER, sådana som de kom till uttryck i Voltaires verk, kunde Tessin inte helt och fullt förstå eller anamma. Hans ålder och hans uppfostran lade hinder i vägen. Men, och det är det viktiga, han tillägnade sig delar av de nya filosofiska tankegångarna och förde dem vidare bland annat till sin unge skyddsling och elev prins Gustav.

Tessin blev en av de främsta främjarna och försvararna av den franska kulturen och det franska språket i vårt land. I november 1757 förklarar han, varför han föredrar att skriva på franska framför att använda sitt modersmål: »Jag har fler förebilder på franska. Jag är alldeles för lat för att bryta ny mark, jag skulle i svenskan behöva forma nya meningar och kanske skapa nya ord.»²⁶ Han är inte ensam om att resonera på det viset. Man skulle kunna citera flera namn bland dem som Tessin kallar »våra fransmän». Dit hörde åtskilliga diplomater, konstnärer och militärer.

²⁶ L 82;1;3m, f.840

För att vi skall kunna bättre bedöma det franska tillskottet till vår kultur och vårt språk samt mera utförligt belägga upplysningsidéernas mottagande i Sverige under 1700-talet, är det nog nödvändigt att studera dokument från den tiden som ligger olästa i våra arkiv i väntan på forskare. På så sätt skulle vi förhoppningsvis kunna få en sannare bild av upplysningsidéerna i Sverige.